

O NEKIM FONETSKIM I LEKSIČKIM VEZAMA IZMEĐU ORIJENTALNIH JEZIKA (ARAPSKOG I TURSKOG) I KLASIČNIH (GRČKOG I LATINSKOG)

Poznato je da su jugoslovenske zemlje bogate kulturnim nasljeđem i sa područja antičke i sa područja orijentalne kulture.

Pored toga što danas svršeni učenici jugoslovenskih gimnazija iznose izvjesno znanje iz latinskog, nešto manje iz grčkog, a u neznatnoj mjeri i iz arapskog i turskog jezika, sada se na nekoliko naših filozofskih fakulteta, pored Odsjeka i Katedri za klasične jezike, nalaze i Odsjeci za orijentalistiku.

Za studente, koji se bave izučavanjem takvih disciplina, ili one, koji se bave komparativistikom, ovaj bi prilog mogao da bude od izvjesne koristi i interesa.

Zadatak ovoga rada je pozajmljivanje brojnih leksičkih elemenata iz klasičnih jezika i njihova fonetska adaptacija u orijentalnim jezicima.

Opšte je poznato da jezici politički i ekonomski jačih naroda imaju snažan uticaj na jezike naroda koji su na nižem političkom, ekonomskom i kulturnom nivou.

Takav uticaj se ostvaruje ili putem trgovačkih veza, ili vojnih pohoda, kako su se širili i na druge uticali: grčki, latinski, arapski, turski, engleski i mnogi drugi jezici.

Prihvatanjem i usvajanjem kulturnih tekovina jednog naroda usvajaju se i naučni, stručni pa i obični termini njegova jezika odnosno pozajmljuje i prihvata njegovo leksičko blago.

Leksički uticaji, pozajmice i podudarnosti su očigledne u srodnim jezicima, kakav je slučaj kod grčkog i latinskog, kao i kod svih grupa srodnih jezika: slovenskih, romanskih, germanskih itd.

Zanimljivije je, no svakako i nešto teže, proučavati problem pozajmljivanja i adaptacije velikog broja usvojenih riječi između nesrodnih jezika, kao što su u ovom slučaju s jedne strane arapski jezik kao semitski i turski kao mongolski, i s druge strane grčki i latinski kao indoevropski jezik.

Razumije se da su klasični jezici, kao stariji i razvijeniji, imali daleko veći uticaj na orijentalne jezike, nego ovi na njih.

Pošto perzijski jezik, iako orijentalni, spada među indoevropske, on na ovom mjestu nije uzet u obzir.

Predmet ove rasprave nisu ni morfološki ni sintaktički uticaji klasičnih jezika na orijentalne. Njen je zadatak da ukaže na fonetske podudarnosti, a svakako i razlike među spomenutim jezicima, a potom da citira i mnogobrojne termine, preuzete iz klasičnih jezika. Rasprava treba da pokaže na koji su sve način, u uslovima jako heterogena fonetskog materijala, klasični termini usvajani i kako su fonetici jezika, koji su ih usvajali, prilagođavani.

Kod razmatranja ovoga problema treba imati na umu da su i Turci i Arapi u geografskom pogledu bliži Grcima, nego Rimljanima i da je svakako uticaj grčkoga jezika na arapski i turski izrazitiji, odnosno, da su leksičke veze između grčkog i ova dva jezika tješnje.

Arapi su daleko ranije nego Turci formirali svoju državu i došli u dodir sa evropskom kulturom. Oni su Evropu upoznali ili putem osvajačkih ratova, ili ekonomskih veza, ili, što je ovdje primarno, interesujući se za antičku, prvenstveno grčku nauku i književnost, sa čijeg su područja mnogo i prevodili.

Još prije arapskih osvajanja Rimsko carstvo je bilo propalo i klasični latinski jezik je doživio svoju dekadencu pa je razumljivo što je uticaj latinskog jezika na arapski jezik i njegovu kulturu bio slabiji.

Leksičke veze između orijentalnih i klasičnih jezika nisu ni istovremene ni istovetne. Dok Arapi klasične termine usvajaju mnogo ranije i kroz nauku, Turci ih prihvataju mnogo kasnije i više s ekonomskih interesa.

Prema fonetskim osobinama i arapski jezik kao semitski i turski kao mongolski, znatno se razlikuju od klasičnih jezika.

Ovdje se ne mislimo baviti terminima koji su iz klasičnih jezika prešli u sve evropske pa i svjetske jezike kao što su: *fizika, motor, profesor* itd., a pogotovo ne onim terminima koji su kao produkt najnovijih naučnih dostignuća dospjeli u sve leksikone svijeta: *televizija, atom, astronaut* i sl.

Kod prenošenja klasičnih termina u orijentalne jezike lako je zapaziti kako iz jezika u jezik najlakše prodiru imenice, pridjevi i glagoli, dok to nije slučaj sa zamjenicama i brojevima koji su u ovom slučaju veoma konzervativni. Takođe se lako preuzimaju i interjeksije, koje su u većini slučajeva kratke, a u neku su ruku i onomatopeje pa su možda i spontano nastale.

Prije prelaska na pozajmljene riječi potrebno se je pozabaviti i glasovnim materijalom koji je kod spomenutih jezika dosta heterogen, a potrebno je razmotriti i fonetsku adaptaciju, odnosno postupak, koji su i Arapi i Turci morali primijeniti kod preuzimanja pojedinih klasičnih termina u svoje jezike.

Spomenimo da i danas Arapi imaju svoju arapsku grafiju koja je još u upotrebi u svim arapskim zemljama. Ista grafija je bila u upotrebi i kod Turaka sve do reforme Kemala Atatürk, kada su Turci prihvatili latinicu.

Dok grčki i latinski alfabet ima po 24 slova, Arapi ih imaju 28, a Turci 30 (pored 28 arapskih još i konzonante *p* i *č*).

Iako je poredak glasova u orijentalnim alfabetima u odnosu na klasične veoma raznolik, ipak su .u sva četiri jezika prva dva slova alfabeta *a* i *b*, a slijedeća četiri imaju kod svih isti poredak: *k — l — m — n —*, što svakako ukazuje na izvjesnu podudarnost.

Iz grčkog odnosno latinskog alfabeta u arapskom se ne nalazi labijal *p*, zatim složeni glasovi *ks* i *ps*, tradicionalno latinsko *c* i vokal *o*.

U arapskom jeziku postoje dva dentala *d*, dva dentala *t*, dva guturala *k*, tri guturala *h*, tri sibilanta *s*, tri sibilanta *z*. Pored ovoga Arapi i Turci imaju i gutural, zvani *ajn*, koji se izgovara kao umekšano *g* ili *h*.

Kod preuzimanja klasičnih riječi i njihove adaptacije u orijentalne jezike Arapi se služe veoma raznolikom fonetskom tehnikom¹.

Oni često, pogotovo što nemaju vokala *o*, zamjenjuju vokale preuzetih riječi. Tako grčki *petinos* u arapskom je *bendūs*, *Europa* — *urubba*, *opion* — *effjün* (tur. *āfijün*), *pyrodes* — *bārūd*, *Persia* — *Furs*, *Parasanges* — *ferseh*, *porphyra* — *birfir*, *anguilla* — *enkelis* i *hankelis*.

U pogledu kvantiteta sloga postoji kolebanje pa je tako grčki *Platon*, lat. *Plato* sa kratkim vokalom, — kod Arapa *Eflātūn* ili *Felātūn*, a grčki *gȳros* u arapsom *kūret*.

Ponegdje se izbjegavaju diftonzi i vrši kontrakcija: *Tauros* je u arapskom *Tār*, ali ima i obrnut slučaj *philosophos* je u arapskom *fejlesuf*, a *ksiphos* je *sejf*.

Grčki i latinski labijal *p* u arapskom se zamjenjuje sa srodnim *b* ili *f*. *Petrus* je u arapskom *Butrus*, *pyrgos* — *burdž*, *Palaestina* je *Felēstin* itd.

Labijal *b* prelazi u srodno *v*. Latinski *tabula* u arapskom je *tāvilet*, a turski *tavla*, ali i obrnuto: latinski *Sclavus* u arapskom je *Sakleb*, a *Vulcanus* — *Burkān*.

Labijal *f* (grč. *ph*) prelazi u *b*, pa je grčko *phlegma* u arapskom je — *belgam*.

Gutural *g* vrlo često prelazi u palatal *dž*. Grčki *genos* u arapskom je *džins*, *magos* — *medzūs*, Lat. *gelidus* — *dželid*, *gameo* — *džāmea*.

I gutural *k* (odnosno *c*). Tako je *ancora* u arapskom — *endžer* a *camelus* — *džemel*.

I gutural *h* prelazi pokatkad u *dž*, *mechanikos* — *mendženik*, ali i u *š*. *Eparcheia* je u arapskom *ebrešije*.

Sibilant *s* prelazi često u palatal *š*. Grčki *oxys* je u turskom *ekši*, a latinski *sorbeo* u arapskom je *šeribe*.

Grčki *ch* prelazi u arapskom u *h* ili *k*. Grčki *chartes* u arapskom je — *hārīta*, a u turskom *harīta*, a od iste grčke riječi imamo u arapskom — *kirtās* uz varijantu — *kurtās*.

Gutural *h* se katkada javlja i ondje gdje ga nema u klasičnim jezicima. *India* je u arapskom *Hind*, a *Iudaeus* je *Jehūd*.

¹ Kod transkripcije orijent. riječi služili smo se srpsko-hrv. a ne engleskom ili nekom drugom fonetikom.

Pored zamjene glasova orijentalni jezici pozajmljuju klasične termine i putem drugih promjena. Tako često puta skraćuju preuzete riječi: *Babylon* je u arapskom *Bābil*, *terminus* — *tirem*, *crimen* — *džurm*, — *Euphrates* — *Furāt*, *Alexandros* — *Iskender*, *authentēs* — *efendi*, itd.

Neke riječi prelaze i putem sinkope vokala ili konzonanta: *katholikos* je *džislik*, a latinski *castrum* u arapskom je *kasr*.

I latinski i grčki jezik su bogati geminatama. Dok se geminate u klasičnim jezicima pišu sa dva ista konzonanta, u arapskom je jedan sa dijakritičkim znakom za pojačanje zvanim *tešdid*. Latinski glagol *reddo* u arapskom glasi *redde* sa istim značenjem. Geminate često nastaju i zbog jednačenja konzonanata. Neke orijentalne riječi kod prihvatanja klasičnih gube geminatu pa latinski *mamma* u turskom glasi *meme*, a latinski *tintinno* u arapskom je *tantane*.

Ni jedna orijentalna riječ ne može početi sa ma koja dva konzonanta pa se kod prenošenja takvih termina koristi neki vokal ili kao prefiks ili inifks. Već je spomenut orijentalni *Eflātūn* ili *Felātūn* za grčki odnosno latinski *Platon*. *Spongia* je u arapskom *isfendž* ili *sefendž*, a *klima* je *iklim*.

Neke pozajmljene riječi imaju i po dvije varijante. Grčki *ketos* glasi *hut* uz varijantu *kajtas*, koja je očigledno adekvatnija originalu.

Ima riječi koje su prešle i putem metateze i zamjene konzonanta. Latinski *cribellum* u arapskom je *girbāl* ili *kirbāl*, a u turskom *kalbur*.

Sve ove razlike nastaju zbog različitih fonetskih sistema većeg broja konzonanata, manjeg broja vokala itd.

Pozajmljeni termini su ponekad tako reći identični sa klasičnim. Grčki *gaitanon* u turskom je *gajtan*, *kalamos* — *kalem*, *kānon* — *kānūn*.

A negdje su opet razlike veoma znatne. Grčki *Tigris*, čija je osnova *Tigris* u arapskom je *Didžlet*, grčki *kothornos* u turskom — *kundura*, *parasanges* u arapskom — *ferseh*, a veoma je velika razlika kod grčkog *grammatike* — arapski *erdžumijjet*.

Ove podudarnosti i razlike, naročito kada se radi o više varijanti, uslovljene su hronologijom i geografijom usvojene riječi.

Arapi su ne samo usvojili mnoge klasične termine, već su ih veoma vješto prenijeli i u svoje mnogobrojne nepravilne plurale. Od grčkog *drahme* u arapskom je *dirhem*, pl. *derāhim*, od *chalkeion* je *hilkīn* pl. *halākīn*, *kaisar* pl. *kajāsiret*. lat. *imperator* je arapski *imberātūr* i dvije varijante plurala: *ebātiret* i *berātiret*.

Ograničeno vrijeme ne dozvoljava nam da navedemo još masu primjera. Mi smo se ograničili samo na one najtipičnije. Ukoliko nam prilike dopuste, mi ćemo se u dogledno vrijeme osvrnuti i na morfološke i sintaksičke veze. Na taj bi način ovaj problem upotpunili i tako reći zaokružili. On je samo načet, a ako bi neko htio da ga proširi i produbi, našao bi u njemu široko polje rada.

RÉSUMÉ

A. Tuzlić: DE CERTAINS RAPPORTS PHONÉTIQUES ET LEXICAUX ENTRE LES LANGUES ORIENTALES ET LES LANGUES CLASSIQUES

Le fait est qu'entre les langues de parenté existent plusieurs rapports phonétiques et lexicaux qui sont très souvent fort étroits.

Ces rapports et les influences subies d'une langue par une autre sont très variés, ce qui provient ou des relations commerciales, ou des expéditions de guerre et des conquêtes, ou de l'intérêt pour l'apport culturel des autres peuples, ou bien d'une autre raison.

Il est plus intéressant, et de toute façon plus difficile, de suivre et d'étudier le problème d'emprunt et d'adaptation d'un grand nombre de termes dans des langues qui ne sont pas de parenté; c'est le cas entre les langues classiques — le latin et le grec — comme langues indo-européennes d'une part, et l'arabe et le turc comme langues orientales d'autre part, dont le premier appartient au groupe sémitique et le second au groupe mongolique de langues.

Il est facile à comprendre que les langues classiques, plus anciennes et plus étendues, ont fait une grande influence sur les langues orientales, mais le fait est que certains termes des langues orientales sont passés en langues classiques.

Puisque le persan, bien qu'il soit nommé langue orientale, appartient aux langues indo-européennes, dans ce travail il n'est pas pris en considération.

Le but de cette étude est de montrer toutes les façons de la provenance des rapports lexicaux mutuels aux langues nommées là-dessus, et la manière dont les Arabes et les Turcs, dans des conditions d'un corpus phonétique très hétérogène, ont réussi à adopter le grand nombre de termes classiques et à les adapter à la phonétique de leurs langues.